

65. Яковенко И. Г. Познание России : цивилизационный анализ / И. Г. Яковенко. – М. : Наука, 2008. – 522 с.
66. Яковенко И. Г. Манихейство и гностицизм : культурные коды русской цивилизации / И. Г. Яковенко, А. И. Музыкантский. – М. : Русский путь, 2011. – 320 с.
67. Черняк Е. Б. Цивилиография : наука о цивилизации / Е. Б. Черняк ; Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории. – М. : Международные отношения, 1996. – 384 с.
68. Современная российская цивилизация : серия научных трудов / [под ред. А. Н. Аринина] ; Ин-т федерализма и гражд. общества. – М. : [СОВЕРО-Принт], 2000. – Кн. I : Личность. Общество. Федерация. – 2000. – 236 с.
69. Дмитриев В. Е. Коммунитарный поворот в философии истории : об историчности философских концептуализаций истории / В. Е. Дмитриев, И. А. Дмитриева // Способы постижения прошлого : методология и история исторической науки / отв. ред. М. А. Кукарцева. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – С. 278-297.
70. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации : философский анализ / Ю. В. Павленко. – 2-е изд. – К. : Феникс, 2004. – 760 с.
71. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 224 с.

Космина В. Г. Цивилизационный анализ всемирной истории как проблема историографии

В статье рассматриваются достижения и проблемы историографии в области цивилизационного анализа всемирной истории. Автор приходит к выводу, что этот анализ осуществлялся в пределах философии и социологии и не достигал уровня исторической науки – уровня фактов. Задачей является соединение теорий цивилизаций и методов исторической науки.

Ключевые слова: всемирная история, историография, цивилизационный анализ, методология истории, теория цивилизаций.

Kosmyna V. G. Civilizational analysis of world history as a problem of historiography

The article examines the achievements and problems of historiography in the field of civilizational analysis of world history. The author arrives at the conclusion, that this analysis was carried out within the limits of philosophy and sociology, and did not reach the level of history – the level of facts. The objective is to combine the theories of civilizations and the methods of history.

Key words: world history, historiography, civilizational analysis, methodology of history, theory of civilizations.

УДК 94(4-11):930.85:32(091)

О. М. Маклюк

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Стаття присвячена аналізу основних напрямів наукових досліджень з проблем історичної пам'яті. Автор представив основні шляхи реалізації політики пам'яті, що проводять країни Центральної і Східної Європи на етапі трансформації. Виявлено значення політики пам'яті в сучасному політичному житті європейських народів.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, місця пам'яті, маніпуляція, історична свідомість.

*Ті, хто не пам'ятають своєї історії,
приречені повторювати її.*

Дж. Сантаяна

Історія ХХ століття залишила трагічний слід в пам'яті як окремих людей, так і цілих народів. Відчуття колективної відповідальності і провини за минуле стали атрибутами нового покоління, у суспільстві сформувалися своєрідні комплекси – “комплекс вини”, “комплекс жертви”, які впродовж тривалого часу впливали і продовжують впливати на формування негативних уявлень про минуле, їх накопиченню в колективній свідомості, концентрації на історичних образах. Саме тому одним з актуальних для європейців стало питання: “Чи не краще забути про все, що було в ХХ столітті, і почати будувати стосунки заново?” На хвилі цих настроїв з'явився новий погляд на історичну політику – політика пам'яті. На певних етапах історичного розвитку ці питання були особливо важливими для багатьох народів: для Німеччини після завершення Другої світової війни, для США – після війни у В'єтнамі, по завершенню “холодної війни” вони набули нової актуальності для народів колишнього комуністичного табору, після розпаду Радянського Союзу для новоутворених держав.

Перш ніж приступити до аналізу проблеми, необхідно визначити зміст та співвідношення основних термінів – історична пам'ять, політика пам'яті. Під історичною пам'яттю ми розуміємо один з найскладніших феноменів суспільної свідомості, який складається з уявлень людей про минуле нації,

держави. З одного боку, вона є предметом масової соціальної психології (історична пам'ять є складовою колективної пам'яті), з іншого – формується державою. Політика держави у галузі формування історичної пам'яті є *політикою пам'яті*.

Останнім часом державна еліта, уряди посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи все більшу увагу звертають на проблеми політики пам'яті та колективної пам'яті, що пов'язано, безумовно, в першу чергу з політичними трансформаціями останнього часу, специфікою історичного розвитку країн регіону за останні 60 років, їх спробами розібратися зі своїм минулим, відкриттям архівів та публічним обговоренням своєї нещодавньої історії. Пам'ять формується як самим суспільством, без помітного втручання держави, так і за допомогою самої держави через її структури [1]. Головною інституцією, що контролює "пам'ять", є держава, яка створює власні інструменти та механізми контролю. Характерною рисою нового століття стала поступова відмова держав від політики "історичної амнезії", замовчування конфліктних історичних питань. Більшість політиків однозначна в своїх оцінках, вони підкреслюють, що, по-перше, пам'ять про минуле має бути відновлена народом повністю, без пропусків, по-друге, в історичній пам'яті народів Європи залишилося багато трагічних подій, без принципової морально-політичної оцінки яких неможливо будувати національні держави, національну історію. У посткомуністичних країнах проблеми проведення історичної політики залишаються предметом гострої полеміки серед різних політичних сил, полярність поглядів на історичну спадщину тільки сприяє політичному протистоянню, яке, як правило, особливо відчувається напередодні передвиборчих перегонів. Дослідники підкреслюють, що конфліктна тематика та дії політиків тільки сприяють розколу національної пам'яті [19, с.54].

Сьогодні процеси переосмислення і формування національної історії активно йдуть у всіх народів Центрально-Східної Європи. Серед найбільш характерних рис історичної науки Білорусії, Латвії, Литви, Польщі, України, Естонії, з одного боку, є детальне вивчення національних історій до ХХІ століття, з формуванням власних теорій національних держав, з іншого – негативне відношення до радянської епохи, радянські часи стали об'єктом специфічної уваги. В цілому головним гаслом держав стало переосмислення історичного минулого, реконструкція існуючих стереотипів у колективної пам'яті. Спільним для суспільств пострадянського простору є те, що головна увага в історичних дослідженнях, які можна вважати передумовою та своєрідним ґрунтом для формування політики пам'яті, стала приділятися вивченню недавнього, комуністичного минулого з нових ракурсів. Об'єктом досліджень стали: політика репресивного режиму та його наслідки для кожної окремої країни – колишньої складової СРСР та взагалі заборонена раніше для аналізу і вивчення політика руху опору комуністичній владі. Сьогодні ми можемо виділити цілу групу країн, в яких існують різні, часом діаметрально протилежні концепції, інтерпретації радянського минулого. Історико-культурний простір Центрально-Східної Європи став полем "боротьби" колективних уявлень, історичної пам'яті, з'явився специфічний термін, що характеризує ситуацію – "війни пам'яті", всі ці явища, безумовно, є чинником дезінтеграції суспільства. Саме тому зазначена ситуація потрапила у центр уваги державної влади країн пострадянського простору, свідченням чого є поява практично у кожній країні окремих Інститутів, дослідних центрів, що займаються проблемами національної пам'яті. Наприклад: Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу, який створено у 1998 р., Український інститут національної пам'яті, який був засновано у 2006 році, Інститут пам'яті Естонії засновано у 2008 році, аналогічні структури є у Латвії, Литві, Німеччині, Словаччині, Чехії та інших країнах.

Саме тому метою нашої розвідки є аналіз і оцінка основних напрямів наукових досліджень та неоднозначність існуючих у науці підходів до досліджуваного феномену, одним з завдань дослідження є визначення основних напрямів політики пам'яті, яку проводять країни Центрально-Східної Європи в умовах трансформації, виявлення значення політики пам'яті у сучасному політичному житті європейських народів.

Ця проблема вже достатньо довгий час є об'єктом наукового аналізу представників різних суспільствознавчих наук, але широке різноманіття досліджень останніх років не тільки не поставило крапки над "і", а навпаки, відкрило нові аспекти для дискусії навколо проблеми, запропонувало нові теми для обговорення.

Слід відзначити, що у країнах Західної Європи вже накопичений багатий досвід у вивченні проблем колективної, в тому числі історичної пам'яті. У другій половині ХХ ст. поняття пам'ять, як психічний процес, що полягає в закріпленні, збереженні та наступному відтворенні минулого досвіду перестав бути предметом уваги тільки психології. Соціологи, політологи, історики, філософи звернули увагу на його науковий зміст та можливість використовувати для пояснення цілого ряду процесів та явищ суспільного життя. В результаті на межі ряду соціогуманітарних дисциплін поступово сформувався новий напрям досліджень, присвячений проблематиці історичної пам'яті. У західноєвропейській науці є багато розробок щодо теоретичного осмислення таких понять як "колективна пам'ять", "національна пам'ять", "соціальна пам'ять", "культурна пам'ять", "комунікативна пам'ять", "суспільна пам'ять", "політика пам'яті", а також "історична амнезія", "травматичний досвід", які розроблялися в соціології, філософії, психології, і вже потім – в історії.

Першими стали розробляти вищезазначені проблеми французькі науковці. Класичними вважають сьогодні роботи французького соціолога, філософа Моріса Гальбвакса (1877-1945) – "Соціальні рамки пам'яті"(1925), "Колективна пам'ять" (1950 – робота була видана вже після смерті дослідника). Його роботи присвячені теоретичним питанням з проблематики як індивідуальної пам'яті окремої людини, так і колективної пам'яті різних соціальних інститутів. Перш ніж досліджувати пам'ять, автор чітко відмежовує пам'ять кожної окремої людини від так званої історичної пам'яті, тобто "історії", яка нав'язується людині

суспільством. Головна ідея робіт полягає в тому, що пам'ять індивідів нерозривно пов'язана саме з соціумом, саме для аналізу цієї суспільної складової автор використовує поняття "рамки" [2]. Характеризуючи індивідуальну пам'ять, дослідник підкреслював: "щоб воскресити в пам'яті власне минуле, людині часто доводиться звертатися до чужих спогадів. Він покладається на опорні точки, що існують поза ним і встановлені суспільством. Більш того, функціонування індивідуальної пам'яті неможливе без цих інструментів – слів і ідей, не придуманих індивідом, а запозичених їм з його середовища" [3]. М. Гальбвакс першим вводить до наукового обігу поняття "колективна пам'ять", яке, на його думку, виступає, як елемент самоідентифікації кожного індивіда у його відносинах з іншими в межах певної спільноти. Роботи М. Гальбвакса дали повштовх для цілої низки наукових розробок, пов'язаних з теоретичними аспектами такого соціокультурного феномену, як історична пам'ять.

Дихотомія між пам'яттю і забуттям стала предметом уваги і філософів. Так, видатний французький філософ Поль Рікер (1913-2005) у книзі "Пам'ять, історія, забуття" (2000) аналізує проблеми історії у зв'язку з властивими людській суб'єктивності явищами пам'яті і забуття. Він аналізує пам'ять як особливий феномен, а також забуття, як один з головних символів нашого ставлення до часу [4]. У другій половині ХХ ст. різні аспекти зазначеної проблеми знайшли висвітлення у роботах таких відомих дослідників як: Я. Ассман, П. Нора, Й. Рюзен. [5-8]. У гуманітарних науках дослідження проблем "пам'яті" увійшли у сферу наукових інтересів таких науковців як: М. Кені, Д. Олік, Д. Робінс, П. Хаттон [9]. У країнах Європи сформувався окремий напрямок досліджень – *memory studies*. Як вже було зазначено, взаємозв'язок між історією і пам'яттю став темою особливого академічного інтересу, коли виникла гостра потреба переосмислити події другої половини ХХ століття, оцінити ті травми, які отримали окремі люди і цілі нації. Фінансові ресурси великих європейських держав були направлені не лише на відновлення економічної розрухи, а й в умовах людської кризи подібного масштабу були кинуті на вивчення і лікування психічних розладів і тих моральних ран, які принесли події ХХ століття. Неможливість вилікувати суспільство тільки політичними та економічними реформами стала очевидною, стреси, тривала нервова напруга, душевні травми, пригнічені образи, страхи – стали супутниками цілих поколінь. Осмислення нових реалій життя філософами, психологами, істориками повинно було мінімізувати травмуючий вплив історичних подій.

Одним з фундаторів "політики пам'яті" як нової історичної концепції є член Французької Академії, історик, президент асоціації "Свобода історії", автор унікального семитомного проекту "Місця пам'яті" (1984-1993) – П'єр Нора [6]. Основним завданням учасників проекту "Місця пам'яті" став критичний аналіз картини минулого, що існувала в історичній пам'яті французів. В результаті роботи з практичним матеріалом викристалізувалося багато теоретичних посилок нового історіографічного напрямку. Пам'ять – завжди актуальний феномен, пов'язаний з сьогоденням. Носіями пам'яті виступають живі соціальні групи. Пам'ять уживається лише з тими деталями, які їй зручні, її спогади туманні і суперечливі. Історія ж – це репрезентація минулого, завжди проблематична і неповна реконструкція того, чого більше немає. Історія завжди звертається до аналізу і критичного дискурсу. "Пам'ять поміщає спогад в священне, історія його звідти виганяє, роблячи прозаїчним" [6, с.19-20].

На пострадянському просторі також з'явилась ціла плеяда робіт. У російській історіографії це теоретичні праці: М. Барга, Л. Репіной, І. Савельєвої, А. Полетаєва [10-13]. У сучасній українській науці проблема ввійшла у коло наукових інтересів таких науковців: Л. Зашкільняк, Ю. Зерній, А. Киридон, С. Кульчицького, І. Симоненко, Ю. Шаповал, Н. Яковенко [14-21]. Вчені розробляють не тільки теоретичні конструкції щодо визначення змісту понять "історична пам'ять", "політики пам'яті", а й проводять конкретно-історичні дослідження.

Головними темами дослідження у межах зазначеної проблеми стали: вивчення моделей пам'яті народів щодо Другої світової війни (А. Афанасьєва, В. Король, А. Сенявський, Е. Сенявська, І. Табатадзе, Є. Тавокін) [22-25], історична пам'ять – історична освіта (А. Бобир, В. Семещук, Н. Яковенко) [21; 26; 27], проблеми регіонального виміру історичної пам'яті (А. Макаров, В. Сусак) [28; 29], вивчення напрямів історичної політики, як державної стратегії (Ю. Зерній, С. Кульчицький), [14; 18; 30], особливості меморіальної політики держави (І. Гирич, К. Баханов, І. Симоненко) [31-33], аналіз тем, що довгий час вважались "незручними", забороненими – Голокост, Голодомор та інші (Ю. Шаповал, С. Стуканов) [34; 35].

Останніми роками термін "політика пам'яті" став особливо популярним серед політиків. Деколи зміст його істотно розрізняється. Саме тому дискусійними залишаються питання щодо використання дефініцій: історична пам'ять, політка пам'яті та інших. Аналізували проблему взаємозв'язку історичної пам'яті та історичної травми, історичної пам'яті та політики пам'яті А. Киридон, А. Коник [16]. Генезис та сучасний зміст поняття історичної пам'яті досліджувала Ю. Зерній [36].

Свідченням широкого наукового інтересу до заявленої проблематиці є велика кількість круглих столів та наукових конференцій, які проводяться останнім часом. 10-13 вересня 2009 р. Інститутом соціальних та політичних досліджень у співробітництві з фондом Конрада Аденауера та Балтійсько-Німецьким фондом в Університеті Латвії відбулася конференція "Двадцять років після падіння Берлінського муру: політика пам'яті та демократизація в Європі" (Латвія, Рига); 24-26 листопада 2010 р. Науково-практична конференція "Історична пам'ять: Люди і епохи" (Росія, Москва); 2 лютого 2010 р. – "Історія, історики і влада", міжнародний круглий стіл (Росія, Москва); 1-3 липня 2010 "Згадуючи Другу світову війну: монументи і музеї в Центральній і Східній Європі" (Німеччина, Берлін); 4-6 грудня 2008 року відбулася Міжнародна наукова конференція "Геополітика, примирення та пам'ять" (Україна, Київ); 22 квітня 2008 року у Національному

інституті стратегічних досліджень України відбулося засідання “круглого столу” “Історична пам’ять як поле змагань за ідентичність” (Україна, Київ); 3–4 листопада 2010 р. – міжнародна наукова конференція “Пам’ять як поле змагань у польсько-російсько-українському трикутнику” (Україна, Київ) та багато інших.

Зазначимо, що проблема історичної пам’яті, політики пам’яті останні роки стала предметом не тільки академічного інтересу, вона знайшла відображення на сторінках газет, у науково-популярних виданнях, в дебатах та різних дискусіях на телебаченні. В Інтернеті є окремий портал (“Русский журнал”), який так і називає одну з тем для обговорення “Політика пам’яті”. Він став своєрідним форумом різноманітних думок та виступів експертів з багатьох теоретичних та практичних питань політики пам’яті. Розміщений у мережі Інтернет журнал “Pro et Contra” №3-4 (том 13) 2009 р., що випускається Московським Центром Карнегі, присвячений також історичній політиці – аналізу форм і способів існування історії в політичній сфері. Цілий номер журналу “Недоторканий запас” (“Неприкосновенный запас”, №2-3 за 2005 р.), так само присвячений серії проблем “пам’яті”, а саме: колективній пам’яті, аналізу різних форм пам’яті, проблеми інтернаціоналізації пам’яті і забуття, питанням формування образів у кінематографі. Різноманітні проблеми історичної політики, культури пам’яті знайшли відображення на сторінках міжнародного наукового журналу “Ab Imperio” (2004-2010 pp.).

Важливим для розуміння політики пам’яті у сучасній Європі є не тільки той факт, що розроблено величезний комплекс різноманітних досліджень, але і те, що у європейських державах здійснюється політика пам’яті, спрямована на увічнення споминів про певні історичні події. Роботи науковців створили базу для проведення політики держав в сфері подолання дуалізму історичної пам’яті, націоналізації історичного наративу.

Специфічна ситуація з огляду на історію другої половини ХХ ст., особливо на події та наслідки Другої світової війни, стала великим відчуттям провини нового покоління німців перед іншими народами, перетворення Німеччини на повноправного члена “європейського будинку” було можливо лише через критичний аналіз історичних подій. Професор Дартмутського коледжу (США) і Лондонської школи економіки і політичних наук (LSE), один з провідних західних дослідників сюжетів холодної війни і історичної політики – Нед Лебоу Річард так само вважає, що вплив Німеччини на міжнародній арені, її високий статус в Європі були б немислимі сьогодні без серйозних зусиль цієї країни, направлених на визнання своїх минулих злочинів і дистанціювання від них [37; 38]. Саме тому політика пам’яті стала активно впроваджуватися і німецькими політиками. Депутат Європейського парламенту від Німеччини Елмар Брок відзначає, що концепція “політики пам’яті” виглядає спірною через використання самого слова “політика”, яке, як відомо, не найкращий друг історії. Він виділяє два принципово важливі моменти в проведенні політики пам’яті: по-перше, її реалізація дає можливість співпраці різних країн і груп населення на основі загальних переживань найважливіших подій історії, по-друге, політика пам’яті означає, що існує усвідомлювана суспільством необхідність познайомити своє молоде покоління, в якого немає досвіду переживання найгостріших моментів національного минулого, з історією [39]. Історики Ю.Шаповал, І. Гирич, відзначають, що сьогодні у суспільній свідомості на пострадянській території існує розрізнення між тоталітаризмом коричневим і тоталітаризмом червоним, між фашизмом-нацизмом і комунізмом. Хоч давно у світі науковці, політики і публіцисти ці поняття розглядають як різновиди однієї системи [1].

Політика пам’яті, яку проводить держава або інші політичні сили, безпосередньо впливає на формування історичної свідомості її громадян і знаходить свій прояв у цілому ряді моментів.

(1) “Місця пам’яті” – “меморіали”

По-перше, в акцентуванні уваги на найбільш важливих із її точки зору історичних місцях, так званих – “місцях пам’яті”: меморіальних комплексах, дошках, конкретних місцях, пов’язаних з пам’яттю людей про ті або інші історичні події. Доктор історичних наук, відомий фахівець з шкільних підручників Фальк Пінгель в своїй роботі “Європейський будинок: зображення Європи 20-го століття в підручниках з історії” підкреслює, що поняття “пам’ятне місто”, що викликало багато спорів, також включає поняття культурної спадщини, яке не повинно обмежуватися палацом або церквою, але повинно також включати місця, що нагадують про важкі періоди ХХ століття, як окопи 1914 роки або концентраційні табори [40].

Сам автор терміну “місця пам’яті”, Пьер Нора, підкреслює, що потрібно розрізняти “меморіали” і “місця пам’яті”. “Меморіали” – це те, що створюють офіційні структури, щоб зберегти пам’ять. Назви вулиць, асоціації ветеранів, пам’ятники жертвам війни – все це “меморіали”. Поняття “Місце пам’яті” – це простір пам’яті, який набагато ширше, ніж відбите в меморіалах уявлення про минуле, це може бути слово або інституція [41]. Новою рисою сучасності є вихід політики пам’яті на міждержавний рівень. Найяскравіший приклад Голокост. Одна з найважчих сторінок новітньої історії – знищення європейського єврейства. Сьогодні пам’ять про Голокост стала політичною, моральною спадщиною не лише Німеччини та Ізраїлю, представники політичних еліт європейських країн з високих трибун заявляють, що це їх спільна трагедія та спільний біль. Європа однастайна в засудженні нацизму та Голокосту. Пам’ятники, меморіальні комплекси, пам’ятні місця та знаки жертвам Голокосту сьогодні є не лише в Ізраїлі (Яд Вашем – Ізраїльський офіційний меморіал присвячений жертвам заснований Голокосту, 1953), але і в Європі (Німеччина – Меморіал пам’яті жертв Голокосту в Берліні (2005); в Білорусії – “Меморіал “Яма”, розташований в Мінську (2000); в Україні також є пам’ятники жертвам Голокосту – у Києві 1991 р. встановлено пам’ятник розстріляним євреям у вигляді менори у Бабиному Ярі, Донецьк (2006), є пам’ятник в Прохоровському сквері м. Одеса (1990-2004) та

інші; в Росії – “Храм Пам’яті євреїв – жертви Голокосту” у Москві (1998); в Америці (Пам’ятник жертвам Голокосту, Нью-Йорк, США (2002); Меморіальний музей Голокосту є американською національною організацією з вивчення історії Голокосту, водночас він служить меморіалом мільйонам загиблих людей (1993).

Втім, вказуючи на спільні риси впровадження політики пам’яті країн колишнього Радянського Союзу та відмінності її від Західної Європи (від Європи з більшим досвідом демократії та лібералізму), необхідно звернути увагу і на специфіку впровадження політики пам’яті в країнах пострадянського простору. Так, країни Балтії мають чітко спрямовану політику пам’яті, зорієнтовану на суворе засудження репресивної політики комуністичного режиму, з яким пов’язані такі образи минулого як: радянізація, масові арешти і депортації до Сибіру. При цьому ця політика має кілька спільних рис для всіх балтійських республік. Відразу після отримання незалежності в країнах була заборонена символіка тоталітарного минулого. Політика пам’яті у Латвії, Литві та Естонії активно підтримується державою на рівні національних інституцій та є державною політикою щодо створення пам’ятних місць. Так, наприклад, у столиці Латвії створені: Музей окупації, Національний меморіал жертвам радянського терору, комплекс пам’яті жертв сибірської депортації, у Естонії також створено Музей окупації, монумент страченим у 1941 році (м. Таллінн), меморіали на місці масових вбивств 1941-1944 років (понад 100 тисяч, головним чином євреї і поляки) в Понарах (селище на захід від Вільнюса), меморіал жертвам Голокосту у Литві на місці поховання близько 400 чоловік поряд з двома будівлями, в яких розташовувався нацистський трудовий табір (1941-1943), (на вулиці Субачяус м. Вільнюса) та інші. Багато пам’ятних знаків з поіменними списками жертв репресій радянської доби встановлено в районних центрах, селищах, в місцях масових розстрілів людей, на території колишніх табірних пунктів, на будівлях колишніх в’язниць.

Пам’ятні місця та меморіальні комплекси стали важливою складовою державної політики щодо конструювання історичної свідомості і в Україні. Меморіал пам’яті жертв голодоморів в Україні відкрито у 2008 році, в День пам’яті жертв голодомору в Україні. Пам’ятники жертвам Голодомору встановлено у містах: Едмонтон, Калгарі, Вінніпег (Канада), перший в Україні хрест пам’яті жертв Голодомору 1932-33 установлено 4.X.1989 (м. Харків), площа перед Михайлівським собором (м. Київ), село Литвяки, Лубенський район, Полтавська область, м. Коломия, Івано-Франківська область та в інших містах та регіонах.

В Росії Фондом Андрія Сахарова створено проект “Пам’ятники і пам’ятні знаки жертвам політичних репресій на території колишнього СРСР”. Знищення пам’яті про людину, вважають учасники проекту, – одна з форм репресій, тому відновлення її у вигляді пам’ятників і пам’ятних знаків – одна з форм реабілітації людини в очах сучасників і майбутніх поколінь. Одним із завдань програми є сприяння збереженню історичної пам’яті про мільйони жертв політичних репресій і злочинів радянського режиму. Організатори проекту створили електронну базу даних “Пам’ятники і пам’ятні знаки жертвам політичних репресій, встановлені на території колишнього СРСР”. На окремому Інтернет сайті представлено 1957 фотографій і різної повноти інформація щодо 1214 пам’ятників і пам’ятних знаків, встановлених у 83 суб’єктах Російської Федерації і 12 країнах, утворених на території колишнього СРСР [42].

Країни Центральної Європи також проводять свою власну меморіальну політику. “Музей історії Берлінського муру” створено у Німеччині (2000 р.) “Музеї комунізму” відкриті у Празі (2001 р.), Варшаві (2002 р.), “Дім терору” створено у Будапешті (2002 р.). Сьогодні на території Польщі напевно важко знайти місце, де не було б “катинського” пам’ятника. Катинська трагедія знайшла відображення у пам’ятних місцях, меморіалах у багатьох країнах Європи. Так, у квітні 2011 р. в Будапешті встановлений пам’ятник жертвам Катині, є пам’ятники Катині у США.

Історик І. Симоненко наголошує, що міжнародний досвід свідчить про відсутність єдиних концептуальних підходів щодо створення музеїв – назви, змістовне наповнення, хронологічні та тематичні рамки – все залежить від офіційних оцінок історичного минулого [19, с.44].

Засудження злочинів тоталітарних режимів стало однією з головних рис політики посткомуністичних країн, найбільш яскраве, візуальне втілення вона знайшла саме у демонтажу пам’ятників соціалістичної доби, перейменуванні міст та селищ, вулиць та встановленні нових пам’ятників, споруд, меморіальних досок (хоча науковці підкреслюють, що процес змін у історичному середовищі – міської топоніміці, змін у географічних назвах ще тільки почався [1] [32]).

(2) Історична освіта

По-друге, держава завжди намагалася контролювати та впливати на розвиток історичної освіти її громадян через формування історичного світогляду вчителів шкіл, викладачів університетів, через контроль за видавництвом навчальної літератури, підручників. Формат статті не дозволяє повною мірою висвітлити це питання, тому визначимо тільки загальну ідею, напрямок цієї складової. Особливо відзначимо роль підручника в цьому процесі. Він покликаний вирішувати не стільки наукові, скільки ідеологічні завдання, тобто історія в даному випадку розглядається в контексті сучасної політики. Підручник надзвичайно зручний для “чистої” ідеології. Відзначимо, що не існує жодного підручника з історії, який не виконував цієї функції. Концепція курсу історії завжди була будівельним матеріалом для формування свідомості громадян в державах. Підручник – це один з небагатьох засобів масової інформації, який “працює” на десятиліття, формує суспільну пам’ять, установки підручника майже тотожні програмуванню. Марк Ферро – французький історик, представник “третього покоління” школи “Анналів”, співредактор журналів “Анналі” і “Журнал

сучасної історії” (“Journal of Contemporary History”), фахівець з історії першої третини ХХ століття, автор знаменитої книги “Як розповідають історію дітям в різних країнах світу” справедливо відзначає: “Не потрібно себе обманювати: образ інших народів або власний образ, який живе в нашій душі, залежить від того, як в дитинстві нас учили історії, це відображається на все життя” [43].

Фальк Пінгель справедливо відзначає, що у європейців є багато загального в історії, проте, ці загальні межі розглядаються з різних точок зору. Для європейської ідентичності надзвичайно поважно, щоб різні підходи до історії були сумісні один з одним, необхідно знайти рівновагу між національною, європейською і глобальною проблематикою [40].

Підручники історії, як вже було відзначено вище є одним з найбільш впливових засобів впровадження державної політики пам'яті. В країнах пострадянського простору вони майже всі декларують відмову від старої системи трактування історії (радянської доби). Тому закономірно буде ціла низка запитань, пов'язаних з висвітленням історії другої половини ХХ століття в цих підручниках, з особливістю впровадження державної політики пам'яті. Після подій 1989-1991 років старі ідеологічні і політичні цінності зникли. Став реалізовуватися принцип варіативності в створенні навчальної літератури на практиці. У цих умовах створювалися підручники декількох поколінь, які, звичайно ж, відрізняються один від одного, тому що відрізняються один від одного погляди авторів, їх особисте сприйняття радянського режиму. Проте, прагнення політичних структур певним чином регулювати і контролювати образ історії, що міститься в шкільних підручниках, зберігається.

Історик, професор Санкт-петербурзького університету Микола Копосов відзначає, що якби ми змогли перебудувати історичну освіту на новій основі, щоб історія була історією суспільства, а не історією держави, і щоб дітей привчали не заучувати факти політичної історії, а осмислювати культурні традиції, ось якби таку історичну освіту ми змогли створити, то, звичайно, ми б сильно просунулися шляхом створення демократичних інститутів [44].

(3) Масові історичні наративи

По-третє, політика пам'яті впроваджується у суспільстві через масові історичні наративи. Велике значення у формуванні свідомості мають: просвітні програми з історичної тематики, передачі на радіо, телебаченні, документальне кіно, історичні фільми, науково-популярні статті у газетах і журналах. Одним з найбільш яскравих засобів формування історичного світогляду сьогодні є кіно. Сучасний кінематограф має великий вплив не лише на культуру і мистецтво, також і на політичну сферу. Тут ми говоримо в першу чергу про неігрове, документальне кіно. З початку свого заснування документальне кіно базувалося на зйомках справжніх, реальних фактів і явищ, воно завжди носило пропагандистський характер. Сьогодні виробництвом документального кіно зайняті найбільші студії, телеканали і кінокомпанії світу, а документальні фільми сприймаються, швидше, як новий вигляд журналістики, що безпосередньо впливає на формування світогляду людини. Фільми охоплюють широченну аудиторію через демонстрацію на телебаченні, у системі кінотеатрів, відеопродукцію, Інтернет.

В країнах пострадянського простору вплив роботи документалістів все більш набирає обертів. Наведемо приклади – 24 серпня 2009 року у м. Таллінн молодіжне об'єднання “Відкрита Республіка” провело демонстрацію фільму “Радянська історія” (The Soviet Story). Як повідомляє кореспондент “БалтІнфо”, захід мав бути присвячений дню пам'яті жертв нацизму і комунізму, а його основною темою було освітлення історії боротьби за свободу проти радянського режиму в Естонії і інших країнах. Іншу політику нам демонструють роботи російських документалістів. Однією з рис сучасної російської політики пам'яті є неприйняття деякими політичними силами національних концепцій пам'яті пострадянських держав. Документальні фільми режисера Вадима Гасанова “Прибалтика. Невивчені уроки”, в якому заперечується факт окупації Прибалтики СРСР і “Український націоналізм. Невивчені уроки” (2007), де є спроби довести, що “Організація українських націоналістів” була філією німецьких спецслужб, є одним з багатьох прикладів.

Документалісти досліджують історію та трагедії не тільки власного народу, так у рамках відзначення Дня жертв комуністичного режиму, що проводиться в Угорщині 25 лютого 2005 року, по популярному угорському телеканалу “ГірТВ” був показаний фільм “Голодомор 1932-1933 рр.”, що розповідає про трагічні події в Україні. Автор фільму Мікловш Кун на підставі кінофотоматеріалів, власних досліджень і документальних свідчень, записів очевидців розкрив масштаби геноциду у центральній та східній частині України.

Таким чином, у епоху розвитку Інтернету і високих технологій саме продукція масового історичного наративу, яскравим прикладом якого є документальне кіно стає одним з засобів, що має колосальний вплив на формування політики історичної пам'яті. Масова дія на свідомість народу, створення ілюзій, ідеологічна обробка – все це лише мала частина можливостей сучасної кіноіндустрії. Вплив просвітньої роботи документалістів у формуванні політики пам'яті та історичної свідомості – проблема, яка ще чекає дослідників.

(4) Законодавство

По-четверте, деякі країни Європи на законодавчому рівні приймають закони, щорегламентують історичну пам'ять та впроваджують кримінальну відповідальність за публічне перекручення або підтримку

тих чи інших історичних фактів. Найбільш яскравим прикладом останнього стала Франція, яка перша в історії впровадила в державну практику так звані “меморіальні закони”.

Перший меморіальний закон з'явився у Франції в 1990 році, у зв'язку з гучною справою Роббера Форіссона, ліонського професора, який заперечував існування газових камер, він стверджував, що їх існування не доведене. І для того, щоб припинити такого роду вислови, що ставлять доведені факти під сумнів, з'явився перший меморіальний закон Гесо (“Loi Gayssot”) 1990 року, згідно з яким невизнання Голокосту заборонено, а стаття 9 означеного закону передбачала покарання не тільки за невизнання цього злочину проти євреїв, а й за “сумніви та дискусію” з цього приводу [8].

Проблема стала предметом обговорення міжнародної спільноти, мала великий міжнародний резонанс. У 2005 році Генеральна Асамблея ООН проголосила день звільнення Освенціму (27 січня) – Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту, а в день 60 річниці Голокосту Європарламент ухвалив резолюцію, засуджуючи Голокост.

Потім впродовж декількох наступних років було ухвалено ще три закони, які теж називаються “меморіальними”. Перший – закон від 29 січня 2001 року, який визнає геноцид вірмен турками в 1915 році, другий – закон Тобіра (“Loi Taubira”), який офіційно визнає колонізацію злочином проти людства і нарешті третій закон ухвалений в 2005 р., в одній із статей якого було сказано, що в шкільних підручниках у Франції повинно відбиватися і те позитивне, що привнесла Франція на колонізовані території [8].

Дослідники відзначають, що дебати довкола меморіальних законів у Франції ще раз нагадують, що історія – це не територія ухвалення політичних і адміністративних рішень, це – поле публічних дискусій [45].

Слід відзначити, що такий підхід неоднозначно сприймається у французькому суспільстві. Більш того, з критикою закону різко виступила наукова спільнота. Символічно, що очолив науковців П'єр Нора. Він звернувся із закликом до політиків відмовитися від законодавчого втручання держави в регулювання історичних питань.

Аналогічне законодавче закріплення відбувається зараз і в країнах колишнього Радянського Союзу. Держави балтійського регіону також прийняли ряд законів. Парламенти всіх прибалтійських країн засудили радянську агресію 40-років ХХ століття, більш того прийнята серія законів стосовно цієї проблеми. Так, 29 вересня 2009 р. Литовський парламент схвалив поправки до Кримінального кодексу, що вводять покарання за заперечення або виправдання “радянської агресії” проти цієї держави. На думку естонських властей, присутність будь-якої радянської символіки на території Естонії має бути прирівняна до фашистської, оскільки подібні речі нагадують про факт “окупації” країни. В Естонії розроблено пакет документів так званої “бронзової ночі”. Він був прийнятий після вуличних протестів російськомовного населення Естонії проти перенесення пам'ятника радянським воїнам – Бронзового солдата.

Закон України “Про Голодомор 1932-1933 років” (№376-V від 28.11.2006 р.) проголосив Голодомор геноцидом українського народу, у статті 2 зазначено, що публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років в Україні визнається протиправною дією [46].

Росія так само встала на шлях створення “меморіальних законів”. Так, російські власті мають намір “коректувати” вітчизняну історію – 15 травня 2009 року був виданий указ Дмитра Медведєва №549 “Про Комісію при Президенті Російської Федерації з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії” [47] і проект Федерального закону “Про протидію реабілітації в нових незалежних державах на території колишнього Союзу РСР нацизму, нацистських злочинців і їх посібників”. Порушення одноманітності в інтерпретації радянської історії пропонується розглядати як кримінальний злочин. Так само як і французькі історики, російські дослідники виступили з протестом представивши також проект відкритого листа академічного співтовариства, стурбованого, підриванням престижу російської історичної науки. Російські науковці підкреслюють, що створюється небезпечний прецедент, на підставі якого можна збудити кримінальне переслідування будь-якого історика, дослідження якого є незручними владі. Це повернення до найпохмуріших часів в історії радянської держави, зламані долі і знецінені наукові праці [48].

Історична пам'ять, як процес осмислення різними соціальними групами свого минулого, має свою динаміку і розвивається за своїми законами, саме тому історичний погляд на події минулого, який транслюється сьогодні політичними елітами, не завжди впливає на історичну пам'ять. А спроби маніпулювання часто виявляються безрезультатними. “Політика пам'яті” повинна сприяти консолідації суспільства у місцевому, регіональному, міжнародному вимірах. В основі цієї політики не має бути місця створенню опозиції різним видам пам'яті та спогадів, в тому числі на законодавчому рівні.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть у комплексі соціогуманітарних дисциплін визначилася ціла група спільних для вивчення проблем, пов'язаних з дослідженнями соціальної історії, колективної, індивідуальної, історичної пам'яті. У контексті різних наукових дисциплін стало розроблятися саме поняття – історична пам'ять.

Історична пам'ять – основа національної самосвідомості, саме тому вона є предметом уваги не тільки професійного інтересу науковців, але і політиків. Національні, державні політики пам'яті, безумовно повинні спиратися на сучасну наукову базу, на фундаментальні та прикладні дослідження. Для держав Центральної та Східної Європи на межі століть особливо важливим моментом у переосмисленні історії стало подолання тоталітарних стереотипів, позбавлення синдрому жертви та формування нової політики – політики пам'яті, націотворчої за змістом. Політика пам'яті у країнах Східної Європи починає тільки етап становлення – і як новий науковий напрям, і як державна стратегія. Мета політики пам'яті полягає в тому, щоб позбавитися від

упереджень у ставленні один до одного і сприяти усвідомленню всезростаючої взаємозалежності між державами. В даний час нове покоління має потребу розширити погляди на історичні процеси і розглядати події національної історії в міжнародному контексті.

Політика пам'яті покликана сформуванню у європейців відчуття приналежності до загальної культурної традиції, покликана допомогти подолати подвійні стандарти в оцінках історичних подій, ліквідувати стереотипи і забобони в думках про окремих народів. Це можливо зробити, оцінивши і показавши вклад кожного народу у формуванні західноєвропейської цивілізації. Політика держав покликана допомогти в конструктивному аналізі сучасної ситуації через призму трансформації історичного досвіду попередніх поколінь. Відзначимо, подальший напрямок вивчення історичної політики обов'язково повинен враховувати різні міждисциплінарні підходи в трактовці цих явищ та досліджуватися на прикладі різних країн Європи, крім того актуальним напрямом наукових розробок залишаються теоретичні проблеми щодо розвитку колективної, індивідуальної пам'яті, культури пам'яті.

Джерела та література

1. Гирич І., Шаповал Ю. Чому необхідно переосмислювати минуле? / Ігор Гирич, Юрій Шаповал. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kas.de/wf/doc/kas_21888-1522-1-30.pdf?110215131341.
2. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Морис Хальбвакс / Пер. с фр. и вступ. статья С.Н. Зенина. – М. : Новое издательство, 2007. – 348 с.; Halbwachs M. La Mémoire collective / Maurice Halbwachs La. – Paris : P.U.F., 1950.
3. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / Морис Хальбвакс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>.
4. Рикёр П. Память, история, забвение / Поль Рикёр / Пер. с фр. И.И. Блауберг и др. – М. : Изд-во гуманитарной литературы, 2004; Рікер П. Історія та істина / П. Рікер. – К., 2001.
5. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. / Ян Ассман. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
6. Нора П. Проблематика мест памяти / Пьер Нора // Франция-память / [П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок]. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999.
7. Нора П. Всемирное торжество памяти / Пьер Нора // Неприкосновенный запас. – 2005. – №2-3.
8. Рюзен Й. Утрачивая последовательность истории: Некоторые аспекты исторической науки на перекрестке модернизма, постмодернизма и дискуссии о памяти / Йорн Рюзен // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – 2001. – Вып.7. – С.8-26.
9. Olick J.K., Robbins J. Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. / Jeffrey K. Olick and Joyce Robbins // Annual Review of Sociology. – 1998. – Vol.24. – P.105-140; Хаттон П. История как искусство памяти / Пер. с англ. В.Ю. Быстрова. / П. Хаттон. – СПб. : «Владимир Даль», 2003; Kenny M. A Place for Memory: The Interface between Individual and Collective History / M. Kenny // Comparative Studies in Society and History. – 1999. – Vol.41. – №3. – P.420-437.
10. Барг М. Эпохи и идеи. Становление историзма. / М. Барг – М. : Мысль, 1987. – 348 с.
11. Барг М. Цепь времен. Проблемы исторического сознания. / М. Барг – М. : Институт всеобщей истории РАН, 2005. – 258 с.
12. Репина Л. Историческая память и история историков / Лорина Репина // Исторические записки. – №13 (131). – М. : Наука, 2010. – С.154-164; Репина Л. Национальная история, историческая память и «история историков» / Лорина Репина // Вестник российской нации. – 2010. – №3. – С.65-77; Репина Л.П. Память о прошлом и история / Лорина Репина // Диалоги со временем: память о прошлом в контексте истории / Ред. Л. Репина. – М. : Кругъ, 2008; Репина Л. Исторические мифы и национальная идентичность: к методологии исследования / Лорина Репина // Национальная идентичность в проблемном поле интеллектуальной истории. Материалы международной научной конференции. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2008. – С.9-13.
13. Савельева И., Полетаев А. Знание о прошлом: теория и история. / Ирина Савельева, Андрей Полетаев. – В 2 т. – СПб. : Наука, 2003, 2006. – 751 с.
14. Зерній Ю. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан / Юлія Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №3(8). – С.41-51.
15. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Л. Зашкільняк // Україна – Європа – Світ. – Вип.2 : Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол.ред. Л.М. Алексієв. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С.156.
16. Киридон А. Історична пам'ять і історична травма: понятійний дискурс / А. Киридон // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. – Випуск 8. – Рівне : РІС КСУ, 2009. – С.3-8; Киридон А. Колективна пам'ять в темпоральному модусі репрезентації / А. Киридон // Київська старовина. – 2010. – №4. – С.96-105; Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури / Анастасія Коник // Вісник Львівського університету – 2009. – Вип.32. – С.153-163.
17. Киридон А. Конструкт «колективна пам'ять» у фокусі часу: теоретичний дискурс / А. Киридон // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. Випуск 10. – Рівне : РІС КСУ, 2010. – С.65-71.

18. Кульчицький С. Національна історія як чинник державотворчого процесу / С. Кульчицький // Історія України. – 1999. – №8. – С.4.
19. Симоненко І. Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного нарративу / І. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №1(10). – С.51-61.
20. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні / Ю. Шаповал. – Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. – Режим доступу: <http://www.maidan.org.ua/static/mai/1230106244.html>.
21. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 275 с.; Яковенко Н. Одна Клію, дві історії / Н. Яковенко // Критика. – 2002. – №12.
22. Афанасьєва А., Меркушин В. Великая Отечественная война в исторической памяти россиян / А. Афанасьєва, В. Меркушин // Социологические исследования. – 2005. – №8.
23. Король В. Проект концепції національної пам'яті українського народу про Другу світову війну / Віктор Король // Історія в школі. – 2009. – №10. – С.17-20; Король В. Проект концепції національної пам'яті українського народу про Другу світову війну / Віктор Король // Історія в школі. – 2009. – №11-12. – С.23-27.
24. Сенявский А., Сенявская Е. Историческая память о войнах XX века как область идейно-политического и психологического противостояния / А. Сенявский, Е. Сенявская // Отечественная история. – М., 2007. – №2. – С.139-151; Сенявский А., Сенявская Е. Историческая память о войнах XX века как область идейно-политического и психологического противостояния / А. Сенявский, Е. Сенявская // Отечественная история. – М., 2007. – №3. – С.107-121; Сенявская Е. Война в массовом сознании и исторической памяти / Е. Сенявская // Власть. – 2001. – №7.
25. Тавокин Е., Табатадзе И. К вопросу об исторической памяти о Великой отечественной войне / Е. Тавокин, И. Табатадзе // СОЦИС. – 2010. – №5. – С.62-66.
26. Бобир А. Історія на межі істерії: депутати Донецької міськради дають вказівки, як у школах регіону подавати українську минувшину / А. Бобир // Україна молода. – 2009. – 17 грудня (№236). – С.9.
27. Семещук В. Історична освіта як основа повернення історичної пам'яті народу / В. Семещук // Рідна школа. – 2000. – №4. – С.27-29.
28. Макаров А. Политика памяти как элемент региональной культурной жизни / Андрей Макаров // Власть. – М., 2008. – №12. – С.8-10.
29. Сусак В. Відображення політичної історії України в пам'яті її громадян: регіональні особливості на прикладі Львова та Донецька / В. Сусак // Наукові записки. – К., 2001. – С.36-45.
30. Зерній Ю. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Юлія Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №1(2). – С.71-76.
31. Баханов К. Меморативна політика в незалежній Україні / К. Баханов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Вип.17. Наукові записки ЗДГУ. – С.45-49.
32. Симоненко І. Перспективи створення музею політичних репресій в Україні у контексті формування історичної пам'яті / І. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №3(4). – С.41-47.
33. Гирич І. Чи суперечить національний міф історичній правді? / Ігор Гирич // Історія України. – 2001. – №2 (210). – С.4-5.; Гирич І. "Історичний шлях" у київських монументах: спадок минулого і сьогоднішні проблеми / Ігор Гирич // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – Ч.1(154). – С.122-138.
34. Шаповал Ю. Роман Шухевич і політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Дзеркало тижня. – 2007. – 23-29 червня (№24). – С.22.
35. Стуканов С. Про політику пам'яті та культуру (До річниці Голодомору) / С. Стуканов // День. – 2007. – 27 листопада (№206). – С.1-2.
36. Зерній Ю. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті / Юлія Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №1(6). – С.32-39.
37. Lebow R., Kansteiner W., Fogu C. The politics of memory in postwar Europe. / Richard Ned Lebow. – Duke University Press, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.google.ru/books?id=fw2iiYD0mRoC&dq=The+Politics+of+Memory+in+Post+War+Europe>.
38. Лебоу Р. Опасность реабилитации нацизма существует./ Ричард Нед Лебоу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Opasnost-reabilitacii-nacizma-suschestvuet>.
39. Брок Э. Европа и Россия: поиск общей идентичности./ Элмар Брок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Evropa-i-Rossiya-poisk-obschej-identichnosti>.
40. Pingel F. European Home. The European home: representations of 20th century Europe in history textbooks. / Falk Pingel. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Projects/DocumentsTwentyCentury>.
41. Нора П. Историки поняли, что законы – очень опасная вещь. / Пьер Нора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urokiistorii.ru/current/view/2010/31/nora-u>.
42. Электронная база данных. Памятники и памятные знаки жертвам политических репрессий, установленные на территории бывшего СССР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sakharov-center.ru/projects/bases/monuments>.
43. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира: Пер. с фр. / Марк Ферро. – М. : Высшая школа, 1992. – 351 с.
44. Копосов Н. Государство защищает память / Николай Копосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russ.ru/pole/Gosudarstvo-zaschischaet-pamyat>.

45. Хапаева Д. Свобода истории – это свобода всех / Дина Хапаева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russ.ru/pole/Svoboda-istorii-eto-svoboda-vseh>.
46. Закон України “Про Голодомор 1932-1933 років в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 2006 – №50. – Ст.504.
47. Указ Президента РФ Дмитрия Медведева №549 “О комиссии по противодействию попыткам фальсификации истории” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=052421>.
48. Открытое письмо о необходимости прекратить преследование ученых [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://war.militera.b.qip.ru/?1-6-80-00000439-000-0-0-1256849071>.

Маклюк О. Н. Историческая память и политика памяти в условиях трансформации Центральной и Восточной Европы

Статья посвящена анализу основных направлений научных исследований по проблемам исторической памяти. Автор представил основные пути реализации политики памяти, которую проводят страны Центральной и Восточной Европы на этапе трансформации. Обозначено значение политики памяти в современной политической жизни европейских народов.

Ключевые слова: историческая память, политика памяти, места памяти, манипуляция, историческое сознание.

Maklyuk O. M. Historical memory and the politics of memory in the terms of transformation in the Central and Eastern Europe

The article is devoted to analysis of the basic directions of scientific researches on the problems of historical memory. The author presented the basic ways realization of the policy of memory which is conducted by the countries of Central and East Europe on the stage of transformation. Values of policy of memory in the modern political life of the European people are certain.

Key words: historical memory, politics of memory, places of memory, manipulation, historical consciousness.

УДК 94:39(477.83/.86)“1919/1939”

Л. Б. Федик

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ЗАСІБ КОНСТРУЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: НА ПРИКЛАДІ ГАЛИЧИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті на прикладі Галичини міжвоєнного періоду розглядається місце національної пам'яті у процесі формування національної свідомості. Аналізуються особливості проявів та використання історичної пам'яті як мобілізаційного фактору за умов міжнаціонального напруження.

Ключові слова: Галичина, історична пам'ять, культ полеглих, національна свідомість, свято, священник.

Дослідження етносимволічних складових духовного світу етносу і нації, які вирізняють їх, дає ключі до розуміння національного сьогодення і майбутнього цих утворень, крізь призму минулого. Етнічне минуле формує сучасні відносини. Національна пам'ять, яка несе в собі знання про це минуле у поєднанні з соціально-політичними механізмами, здатна мобілізувати велику кількість людей, викликати у них почуття спільної мети. Тяглість та зв'язок національних ідентичностей з попередніми узами забезпечується шляхом дії таких культурних компонентів як спільні символи, міфи, пам'яті. Остання є основою для авто- та гетеростереотипів, а також націоналістичних ідеологій, тим підґрунтям міжетнічних суперечностей, які відзначаються тривалістю та важко піддаються розв'язанню. Тому розуміння першопричин згаданих явищ полегшить пошук шляхів їх раціонального вирішення.

При вивченні взаємозв'язку понять “національне”, “історична пам'ять”, “національна свідомість” автор використовував теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних науковців: М. Гона, В. Полянського, Е. Сміта, О. Трегуб, М. Ферро, які вивчали психологічний, соціологічний, політичний, історичний аспект проблеми. У статті автор розглядатиме вплив національної пам'яті на національну свідомість та національну ідентифікацію етнічних спільнот та етнофорів, що проживають у межах певної території з точки зору етнологічної науки, базуючись при цьому на спогадах сучасників подій, які розглядаються.

Автор ставить за мету розглянути вплив національної пам'яті на формування національної свідомості, розкрити чинники, що визначали особливості цього процесу в Галичині міжвоєнного періоду.

Етнічні спільноти не можна звести до простої сукупності індивідів зі спільними характерними рисами або місцем проживання. Значно більше для колективної ідентичності міститься в спільних вартостях і правилах, пам'яті і символах. Саме такі культурні складники як пам'ять, вартості, символи сприяють згуртованості спільноти, становлять кістяк колективної безперервності і відмінності. При цьому кожне покоління під впливом зовнішніх подій та внутрішніх перебудов, колективні традиції і пам'ять може наповнювати новими культурними складниками [1, с.24-25].